

GYÖRFFY DÓRA ÉS ROSTA MIKLÓS

KORNAI JÁNOS JELENTŐSÉGE

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI OKTATÁSBAN

Kornai János 90. születésnapja alkalmából a cikk a szerző közgazdaságtudományi oktatásban betöltött szerepét vizsgálja. A komoly elismerések ellenére a szerző az alaptankönyvekből fájóan hiányzik. A cikk először végigveszi azokat a lehetséges okokat, amelyek miatt nem tanítják (eleget) Kornai munkásságát, majd rámutat azokra a módszertani sajátosságokra, amelyek miatt példaként állítható a jövő közgazdászai elé. Kornai gondolatvilágának nem szűnő relevanciáját a 2010 utáni magyar politikai és gazdasági rendszer elemzése révén illusztráljuk. Zárásként a cikk Kornai oktatásának gyakorlati nehézségeire tér ki.

Kornai János 90 éves. A legismertebb magyar közgazdász, akinek érdemeit és kitüntetéseit felsorolni is hosszadalmas volna. Elismertségét csak két kiragadott példával szemléltetjük. A Paul Samuelson és William Barnett által szerkesztett kötetben [Samuelson – Barnett, 2007] a világ 16 legfontosabbnak tartott közgazdásza között jelent meg egy vele készített interjú – a kötetben szereplők jelentős többsége Nobel-díjas, aki nem, az várományosnak tekintett vagy nagy befolyással rendelkező gyakorlati gazdaságpolitikus. Kornai ráadásul nem csupán mint elméleti közgazdász kiemelkedő jelentőségű: Gewirtz [2016] elemzése szerint munkássága hatalmas visszhangot keltett Kínában és jelentősen hozzájárult azokhoz a gazdaságpolitikai reformokhoz, amelyek több évtized tartós növekedését alapozták meg.

Az idézettekén túl még hosszan lehetne sorolni az elért sikereket és az elismeréseket szerte a világban. Ebben a cikkben mégsem erről lesz szó. Sokkal inkább arról, hogy a vitathatatlan eredmények ellenére Kornai mégsem integráns része a közgazdasági tananyagoknak. Még az egyik legismertebb, általa alkotott fogalom, a puha költségvetési korlát (PKK) sem szerepel az amerikai tankönyvekben. Ennek magyarázatát Kornai [2014: 59] abban látja, hogy a „PKK gondolköre (sok más értékes eszmével, kutatási eredménnyel együtt) beszorult a szocialista világgal foglalkozó társadalomtudomány sajátos gettójába. ... A világ professzionális közgazdászainak túlnyomó része elsősorban ezért nem kíváncsi a PKK-szindróma irodalmára. Eszébe sem jut, hogy ennek a témának bármiféle relevanciája lehet abban a világban, ahol ő él, és amelynek problémái őt izgatják.”

A szocialista tapasztalatok relevanciájának megkérdőjelezése mellett talán még fontosabb az, hogy Kornai nehezen helyezhető el a különböző közgazdasági iskolákban. Ő maga ezt úgy fogalmazza meg, hogy félig benne van, félig kívül van a főáramon [Tardos, 2015]. Oliver Blanchard-nak adott interjújában ezt úgy indokolja, hogy életében két fő csalódása volt: először a marxizmusban csalódott a forradalom idején, majd a neoklasszikus közgazdaságtanban a tervgazdaságban megfigyelt gyakorlati alkalmazhatóság miatt. Ezt követően nem csatlakozott egyetlen iskolához sem [Blanchard, 2007]. Egy saját rendszert alkotott, ami nem illik bele a hagyományos kategóriákba, bár számos

rokon vonást lehet kimutatni az intézményi, az osztrák vagy a post-keynesi iskolával¹. Eredetisége adja értékét, de hozzájárul a befogadás nehézségeihez is.

A puha költségvetési korlátról szóló tanulmánykötetről [Kornai, 2014] megjelent méltatásában Száz János az említetteknel földhözragadtabb magyarázatot ad arra, miért is marad ki Kornai a közgazdasági oktatásból [Száz, 2015: 79]:

„Mára nem csak a szoc. pg. [szocialista politikai gazdaságtan] tűnt el a süllyesztőben, hanem a kötelező elméletörténet oktatás megszűnésével sajnos eltűnt Ricardo, Marx, Friedrich Hayek, Joseph Schumpeter, Kenneth Arrow, Gerard Debreu az oktatásból, és a Kornai-írásokban gyakran emlegetett Léon Say, Léon Walras is. Az amerikai tankönyvek két kedvence: John Maynard Keynes és Milton Friedman kivételével szinte mindenki. Így Kornai is.”

Jelen cikk szerzői meg vannak győződve arról, hogy bármi is áll az elhanyagoltság hátterében, Kornai tanulmányozása napjainkban is releváns, és a magyar közgazdaságtudományi, illetve a tágabb társadalomtudományi képzés minőségét javítaná, amennyiben erőteljesebben részévé válna a tananyagoknak. Ennek bővebb kifejtése érdekében először azokat az érveket vizsgáljuk meg (és cáfoljuk), amelyek szerint Kornai nem illik a mai közgazdasági oktatásba: a szocializmus elmúlta, a holisztikus megközelítés és az amerikai tankönyvekből való kimaradás. Ezt követően azt mutatjuk be, hogyan javíthatná az oktatás minőségét, ha alaposabban tanítanánk Kornai munkásságát – mellett érvelünk, hogy a konkrét ismereteken túlmenően a valóság iránti fogékonyság, az interdiszciplinaritás melletti elkötelezettség és a kutatói alázat példászerű a következő generációk számára is. A harmadik részben azt mutatjuk be, hogyan alkalmazható Kornai rendszerszemlélete a 2010 utáni magyar politikai és gazdasági rendszer megértésére. A záró részben arról írunk, hogy milyen gyakorlati nehézségei vannak Kornai oktatásának a tömegképzés idején.

1. MIÉRT NEM TANÍTJÁK KORNAIT?

A feltett kérdés természetesen nem teljesen igaz. Kornait sok helyen tanítják, számos egyetem kurzusának tananyagában szerepel. Ahol összehasonlító gazdaságtan tárgyat tanítanak Magyarországon, Kornai nagy valószínűséggel megtalálható a tematikában, ezt könnyű ellenőrizni egy gyors google kereséssel. A probléma inkább a makro- és mikroökonómia oktatása, illetve a doktori képzés kapcsán merül fel. A szerző kihagyása ellen természetesen senki nem érvel nyilvánosan, éppen ezért a következőkben nem pontos idézeteket, hanem racionális érveket hozunk fel arra, mi állhat a jelenség mögött. A felmerülő érveket igyekszünk a legerősebb formában megfogalmazni majd megcáfolni.

¹ Kapcsolatát a rokon közgazdaságtudományi iskolákhoz viszonylag késői műveiben tárgyalja, ld. pl. Kornai [2011a: 158-161; 2014: 42-51].

1.1 Legfontosabb témái, a szocializmus és az átmenet immár a múlté. Kornai rendkívül sikeres volt a szocialista rendszer leírásában és az átmenet nehézségeinek értelmezésében. A különleges történelmi folyamat jelentős hírnevet szerzett számára a vasfüggönyön innen és túl. Napjainkban azonban ezek a témák már jóval kevésbé érdekesek a főáramú közgazdaságtan művelői számára. Az összehasonlító gazdasági rendszerekről szóló írások száma a közgazdaságtudományi folyóiratokban már az 1990-es évek végére jelentős csökkenésnek indult [Dallago, 2004: 82]. Az összehasonlító gazdaságtan már közel másfél évtizede új irányokat keres, amelyek jellemzően a kapitalizmus változatainak tanulmányozását, illetve az intézmények hatékonyságának és kialakulásának kérdéseit érintik [Djankov et al., 2003; Kim, 2012].

A „miért kell még ma is foglalkozni a szocializmussal mint témával” kérdésre Kornai is reflektál. Négy érvet említ arról, miért releváns ma is a régi rendszer tanulmányozása [Kornai, 2015: 146-151]:

- Meggyőződése, hogy „könnyebb megérteni a kapitalizmus tulajdonságait, ha szembeállítjuk az ellentétével, a szocializmussal.”
- A szocialista rendszer szigetekben tovább él a kapitalista gazdaságokban is, azokon a területeken, ahol jellemző az állami tulajdon és az ebből eredő bürokratikus koordináció.
- A szocializmus a fejekben is tovább él – a volt szovjet érdekszférában, köztük Magyarországon is, az emberek jelentős része nosztalgiával gondol vissza a kommunizmusra. Ez a nosztalgia a jelen politikai és gazdasági döntéseit is formálja², ezért megértése megkerülhetetlen a jövő elemzői számára.
- Kornai óv a visszarendeződés veszélyétől is – míg a piacgazdaság létét visszafordíthatatlannak tekinti, a politikai rendszerben a veszély fennáll, és a demokráciából autokrácia, autokráciából diktatúra alakulhat ki. A szocializmus rendszerének alapos ismerete fontos hozzájárulás ennek a folyamatnak a megakadályozásához.

Magyarországon a mindennapokban érezzük azt, hogy a szocializmusból eredő számos jelenség tovább él, és a puha költségvetési korlát vagy a túlzott központosítás fogalmai nem csupán a múlt részei. Ismeretük jóformán megkerülhetetlen napjaink gazdasági fejleményeinek értelmezéséhez³. A szocialista rendszer elmúltá nem tette irrelevánssá a téma irodalmát.

2 A „gulyás kommunizmusból” a „gulyás populizmusba” való átmenetről ír meggyőzően Benczes [2016] Magyarország esetében.

3 A harmadik részben ez az állítás bővebben is alátámasztásra kerül.

1.2. Kornai a nagy rendszerek szakértője, és ez a holisztikus megközelítés idegen a metódikai individualizmusra építő főáramú közgazdaságtantól⁴. A mikroalapozású makroökonómia, amely a racionális reprezentatív szereplők axiómájára épít, nem fogadja el, hogy az egész több mint a részek összessége. Ebben a keretben Kornai gondolatai a rendszer szerepéről a preferenciák és a viselkedés alakításában vagy értelmezhetetlenek, vagy pedig egyszerűen kívül esnek a diszciplína határain.

A 2008-as globális válságot követően azonban a mikroalapozású makro uralma komoly kritikát kapott. Colander et al. [2009] szerint részben ez a hozzáállás tehető felelőssé azért, hogy a 2008-as globális pénzügyi válságot nem sikerült előre jelezni: ha a mikroból levezethető a makro, akkor az egyéni és kollektív racionalitás nem tér el egymástól, azaz nincs szó rendszerkockázatról, és nem szükséges foglalkozni a szereplők közötti interakciókkal sem. Nem csekély gúnnyal írják arról, hogy napjainkban egy ambiciózus fiatal közgazdász nagyobb valószínűséggel modellezi a házastársi hűtlenséget egy reprezentatív férj dinamikus optimalizálási problémájaként, minthogy azal foglalkozzon, hogy a hálózatelmélet segítségével vizsgálja a bankrendszer pénzügyi áramlásait. Ennek az ösztönző rendszernek a következménye, hogy mélységesen eltávolodott egymástól a főáramú közgazdaságtudomány és az üzleti tudományok, illetve a gyakorlati gazdaságpolitika világa [Colander et al., 2009; Csaba, 2014].

Fontos hangsúlyozni, hogy a mikroból levezethető makro gondolata sem a természettudományokban, sem a tudományfilozófiában nem elfogadott. Könnyen belátható, hogy a víznek olyan tulajdonságai vannak, amelyek önmagában a hidrogénnek és az oxigénnek nincsenek, azaz az egész több mint a részek összessége. Ahogy Csaba [2014: 47] írja „az ember nem redukálható biológiai, az állat kémiai lényvé, és utóbbit nem magyarázhatjuk a fizika segítségével.” Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy el kellene fogadnunk a holizmus szélsőséges formáját, mely szerint az ember egy adott rendszerben csupán egy atomszerű entitás, amely engedelmeskedik a rendszer ösztönzőinek. Az azonban fontos, hogy napjaink tudományfilozófiájában elfogadottá vált az a gondolat, amit Farkas [2017: 25] úgy ír le, hogy „az egyének és az intézmények kölcsönösen függenek egymástól és reflexív módon kapcsolódnak össze”⁵. Ennek megértésében Kornai a közgazdaságtudomány egyik úttörőjének tekinthető.

1.3. Nyugaton Kornai nem része az oktatásnak. Magyarországon a vezető értelmiség évszázadok óta referenciapontnak tekinti a Nyugatot. Az amerikai illetve nyugat-európai sztenderdek átvétele az oktatásban is a Nyugathoz tartozás igényét és deklarációját fejezi ki. Az, hogy mit tanítanak közgazdaságtudomány címen a világban, éppen ezért nagyon lényeges referencia annak kapcsán, hogy mit kellene nekünk tanítani itthon. A Nyugat felsőbbrendűsége ráadásul nem csupán elvont ideológia vagy hitvilág kérdése. Az ottani rendszerek versenyképesek és világszerte elismertek. Benczúr et al. [2013:

---

4 A főáram fogalma természetesen definíciót igényel. Ebben a cikkben elfogadjuk Csaba [2014: 45-47] leírását, aki a „Samuelson által létrehozott neoklasszikus szintézist” érti főáramon, amely „nem fogad el semmilyen más tárgyalásmódot, mint a deduktív, modellszerű gondolkodást és a matematikai nyelven történő kifejtést.”

5 A gondolat monografikus kifejtését ld. Bishop [2007].

730] szerint „ha egy ország ezzel nem konform közgazdasági képzést működtet, akkor a végzeteket hátrányba hozza a munkaerőpiacon.” Mivel Kornai az amerikai tankönyvekbe nem került be, ezért nálunk is felejtésre ítéltetik.

A közgazdasági oktatásról szóló viták más fejlődő országokban is jelen vannak. A feltörekvő országok közgazdasági képzéseiről szóló összeállításban [Bourguignon – Elkana – Pleskovic, 2007] számos általánosnak tűnő dilemma merül fel, melyek közül az egyik az, hogy általános vagy helyi témákat oktassanak és kutassanak az egyetemeken. Míg az előző a nemzetközi elismertséget biztosítja magasan jegyzett lapokban, utóbbi nagyobb befolyást ad a helyi gazdaságpolitikára. Jó esetben természetesen nincs átváltás a két stratégia között, erre példa Kína, hiszen az ország problémái globális érdeklődésre tartanak számot. Másutt, Oroszországtól Délkelet Ázsiáig azonban a nemzetközi elismertség és a lokális relevancia közötti átváltás létezik.⁶

Ahogy az előzőekben már kifejtettük, Magyarországon és a többi posztoszocialista országban Kornai továbbra is messzemenően releváns. Kimaradása a tananyagból azon az alapon, hogy az angolszász országokban nem tanítják, kevéssé védhető, amennyiben fontosnak tartjuk a releváns közgazdaságtani oktatást, amibe a kontextus ismerete is messzemenően beletartozik mind a magán-, mind a kormányzati szférában.

2. MIÉRT TANÍTSUNK KORNAIT?

Kornai maradandót alkotott a szocialista rendszer és az átmenet megértésében. Ezeknek a jelenségeknek a tanulmányozása során olyan elméleti felismerésekre jutott, amelyek más problémák megértésére is jól alkalmazhatók. Jelentősége azonban túlmegy a konkrét témákon. A valóságos világ problémáira való érzékenysége, az interdiszciplináris szemlélet, és a kutatói alázat mind olyan értékek, amelyek minden közgazdász hallgató számára követendőek lehetnek.

2.1. A valóság iránti fogékonyság. Kornai életpályáját végigkíséri a történelmi valóságra való reflexió. Kutatási témáit soha nem az elvont elméletek vezették, és nem is azon töprengett elsősorban, hogyan kellene lennie a világnak. Ez a típusú fogékonyság a valóságra és az empiriára nem adottság a főáram számára. Robert Lucas szerint a közgazdaságtudomány alapvető kérdése mindig az, hogy egy adott helyzetben hogyan kellene szétosztani a szűkös erőforrásokat, és a gazdasági szereplőknek hogyan kellene felhasználnia a rendelkezésre álló információkat [McCallum, 2007]. A normatív szemlélet természetesen fontos eleme minden gazdasági elemzésnek, ami a gyakorlatot kívánja formálni. Problémák akkor merülnek fel, amikor a normatív elemzést összetévesztik a valósággal. Kornait személyes tapasztalatai tették szkeptikussá az absztrakt elméletek iránt. Önéletrajza [Kornai, 2005] jelentős részben erről szól. A következőkben nem a teljes életművet vesszük végig, csupán néhány kiragadott példán keresztül illusztráljuk, hogyan formálta az életművet a valóság megismerése iránti szenvedély.

⁶ A könyvben felvetett további dilemmákról részletesebben lásd Györfly [2007].

A *Szabad Nép* újságírójaként Kornai az 1950-es években szembesült azzal, hogy a rendszer ideológiai nézetei és a valóság között hatalmas a szakadék. Doktori disszertációját a szocializmus gyakorlati működéséről éppen ezért személyes kikérdezésre és vállalatlátogatásra alapozta⁷. A *gazdasági vezetés túlzott központosítása* címmel megjelenő könyv máig aktuális felismeréseket tartalmaz azzal kapcsolatosan, mi a probléma a túlzott központosítással [Kornai, 1957].

A forradalom után kitették a Közgazdaságtudományi Intézetből, és a matematikai közgazdaságtan felé fordult. Ennek révén a szocialista rendszerben is lehetősége volt publikálni, hiszen az elvont számításokat a cenzúra kevésbé érintette – „a matematikai formalizmus a politikai semlegesség benyomását kelti” [Kornai, 2005: 162]. Ebben az időszakban részt vett a tervhivatal munkájában is – a Lipták Tamással közösen írt *Kétszintű tervezés* című cikke alapján próbáltak dolgozni. Ám hamar kiderült, hogy a tervezés a valóságban nem a modellek alapján történik – érdekek, alkuk, bizalmatlanság szövi át az egész folyamatot, ami lehetetlenné teszi az optimális kimenetelt [Tardos, 2015]. Részben ebből a tapasztalatból született meg az *Anti-equilibrium* című műve, ami megkérdőjelezte a neoklasszikus közgazdaságtan fő axiómáit, élet-idegennek tartva őket.

Nagyot ugorva az időben, több mint négy évtizeddel később, pályájának végéhez közeledve Kornai immár összes műveinek kiadásával foglalkozott. Négy kötet jelent meg a Kalligramm Kiadónál, ám 2014 után a sorozat abbamaradt. A gazdasági és politikai liberalizáció évtizedek óta tartó trendje 2010 után visszafordult. Kornait ismét elragadta a valóság megértése iránt érzett szenvedély, és egymás után publikálta tanulmányait először a magyar helyzetről, majd a poszt szocialista régió egészéről. Legutóbbi nagy összefoglaló cikke tavaly jelent meg [Kornai, 2016].

Blanchard [2007] azzal kezdi a Kornaival készült interjút, hogy a legtöbb nyugati közgazdász a karosszékeiben ülve dolgozik, és kevés baj érheti a munkája miatt. Magyarországon élve, Kornai számára a szakma egészen mást jelentett. A valóság folyamatosan formálta a munkásságát, és komoly személyes dilemmákkal szembesült. Egyszerűen nem engedhette meg magának, hogy technikai kérdésekkel foglalkozva elzárkózzon a történelmi fejleményektől az elmélet elefántcsonttornyába. Magyarországon szerzett személyes tapasztalatai ma sem érződnek idegennek. A magyar közgazdászok ma sem lehetnek tudatlanok azzal kapcsolatosan, mi folyik a szakmai lapokon túli világban. A valóság iránti fogékonyság és a problémaérzékenység ma is olyan érték, amit a magyarországi hallgatóknak tanítani szükséges.

2.2. Interdiszciplináris megközelítés. A valóság iránti fogékonysága miatt Kornai módszertani megközelítése mindig is interdiszciplináris volt. A szocializmus tapasztalatai világossá tették számára, hogy a gazdasági jelenségek elemzése során egyszerűen nem lehet egyetlen diszciplína határain belül maradni, hiszen a politikai és gazdasági jelenségek szorosan összefonódnak [Kornai, 2015]. Különösen igaz ez az átmeneti és a fejlődő országokban, ahol a politikai viszonyok jóval erőteljesebben formálják a gazdaságot,

⁷ A könyv elkészülése során hozott kutatói döntésekről a szerző részletesen beszámol az önéletrajzában [Kornai, 2005: 95-99].

mint egy fejlett országban, ahol a hatékonyabb intézményrendszer miatt nagyobb az elkülönülés a társadalom e két szférája között.

Kornai módszertani megközelítése a rendszerparadigma, ami nem csupán a közgazdaságtan, hanem a társadalomtudományok egy iskolája. A rendszerszemléleti megközelítés Kornai [1999] értelmezésében a rendszer egészét, illetve a rész és az egész közötti kapcsolatot vizsgálja. Különös figyelmet szentel az intézményeknek és az ezeket létrehozó történelmi folyamatoknak. A rendszer vizsgálata azért lényeges, mert az egyéni preferenciák ebben a keretben nem tekinthetők adottságnak, hanem a rendszer formálja őket. Az elemzés legjellemzőbb módja az összehasonlítás, amiben megfér egymás mellett a kvalitatív és kvantitatív adat, ám a matematikai modellezés nem jellemző.

A főáramú közgazdaságtan ragaszkodása a deduktív, axiómákra épülő modellekhez, és egyéb módszerek elvetése a gazdasági jelenségek megértésében, nem csupán egyfajta törekvés a módszertani monopóliumra, hanem bizonyos kérdések és témák kizárását is jelenti, amelyek vizsgálatára nem alkalmas a statikus elemzés [Csaba, 2014]. A valóságban nagyon gyakran folyamatok vannak, amelyek elemzésében nem lehet elvonatkoztatni a politikai, társadalmi, kulturális kontextustól. Magyarországon és más feltörekvő országokban ez különösen igaz, ezért lényeges a hallgatók számára a rokon diszciplínákra való figyelem.

2.3. Kutatói alázat. Az interdiszciplináris módszer sokszor ellenérzést kelt. Felszínesnek tűnik sokak számára, mert nem alkalmazza a szűk szakmai zsargont, és nem merül el a részletkérdésekről folyó parttalan vitákban. Kornai értelmezésében az interdiszciplinaritás értéke azonban éppen az, hogy rákényszeríti a kutatót arra, hogy más diszciplínák számára is érthetően fogalmazza meg a mondandóját, ami szükségessé teszi a gondolatok tisztázását [Kornai, 2006]. Kornai írásainak megkülönböztető jegye a kristálytisza levezetés az érvelésben. Minden írása egy pontos kérdéssel, majd a fogalmak definíciójával kezdődik. Ezt követően vizsgálja a fogalmak közötti kapcsolatokat, amelyeket különböző forrásokból összegyűjtött empirikus adatok bemutatásával folytat, és általában a cikkben felvetett értékrendi kérdések vizsgálatával zárja írását. Ez a fajta pontosság és világosság megvédi attól, hogy ideológiai töltetűek legyenek a munkái, csakúgy, mint a leegyszerűsítő megoldások propagálásától. Szinte mindig rámutat arra, hogy a szakpolitikai problémákra adott megoldási javaslatok nagyban függenek attól, milyen értékek vezetnek minket.

A megközelítési módszer, illetve az értékek jelentőségét a kutatás eredményében Kornai [2011a: 180] az elefánt hasonlattal illusztrálja:

„Egy régi indiai mese szerint a herceg néhány vak embernek azt parancsolta: vizsgáljanak meg egy elefántot, és utána mondják el, milyen is az elefánt. Mindegyik vak az elefánt valamelyik részét tapogatta végig, és arról számolt be. Utána a vak emberek veszekedni kezdtek egymással. Mindegyikük azt bizonygatta, hogy neki van igaza.”

Válaszaink erősen függenek attól, honnan vizsgáljuk az állatot – van, aki egy hosszú farkat, van, aki egy vastag lábat, van, aki egy ormányt érzékel belőle. Mindegyik része az elefántnak, de a bölcs megközelítés az, amelyik elismeri, hogy más megközelítések is vannak, és nem ragaszkodik ahhoz a tévképzethez, hogy a teljes valóságot írja le. Későbbi cikkében egy másik hasonlatot használ egy bonyolult múzeumi alakzatról, amit a lámpák fénye mindig máshonnan világít meg [Kornai, 2016]. Ez a fajta kutatói alázat minden hallgató (és kutató) számára példaértékű.

3. HOGYAN ALKALMAZHATÓ KORNAI NAPJAINK MAGYARORSZÁGÁNAK MEGÉRTÉSÉBEN?

Kornai nem múltó relevanciáját jól illusztrálja, hogy több mint 25 évvel a rendszerváltás után szemléletmódja és az általa használt fogalmi keret kiválóan alkalmazható a magyar politikai és gazdasági rendszer fejlődésének értelmezésére.

A 2010-es választások után kialakított politikai rendszer tervezői egy az egyben szembementek Kornai [2003] ajánlásával, amely szerint az alkotmányos demokrácia kiteljesedése szükséges a poszt-szocialista régió hosszú távú felemelkedéséhez. Kornai e cikkében leírta, mi kell ahhoz, hogy egy jól működő liberális demokráciát építhessük. Az új rendszer építői Kornai kottájából játszottak, csak visszafelé. Pont azokat a szervezeteket és szférákat szállták meg, amelyeket ő az alkotmányos demokrácia bástyáinak tartott, és ezzel megalapozták a miniszterelnök által javasolt „illiberális demokráciát”⁸. Ide tartozik az igazságszolgáltatás átalakítása (bírák nyugdíjazása, lojális legfőbb ügyész kinevezése), a független állami intézmények elfoglalása (Magyar Nemzeti Bank, Pénzügyi Szervezetek Felügyelete, Állami Számvevőszék, Gazdasági Versenyhivatal, Alkotmánybíróság), az elszámoltathatóságot biztosító civil szféra megfélemlítése és anyagi kivéreztetése, illetve a média feletti irányítás biztosítása (a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság erejével és a piaci tulajdonviszonyok átalakításával). Emellett az állampolgár közügyekbe való beavatkozásának korlátozása is lényeges volt az alkotmányos demokrácia átalakításához. Ehhez vezető lépés a népszavazási kezdeményezések sikeres megvalósításához szükséges aláírások számának drasztikus megemlése, de ide tartozik az is, hogy az állampolgárok azon joga, hogy közvetlenül az Alkotmánybírósághoz fordulja-

---

8 „Ilyen értelemben tehát az az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam. Nem tagadja a liberalizmus alapvető értékeit, mint a szabadság, és hozhatnék még néhányat, de nem teszi ezt az ideológiát az államszerveződés központi elemévé, hanem egy attól eltérő sajátos, nemzeti megközelítést tartalmaz.” Lásd: http://mandiner.hu/cikk/20140728_orban_viktor_a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik_beszed_tusvanyos_2014. Letöltés ideje: 2017. október 6.

Kornai ellenzi az „illiberális demokrácia” szóösszetételt. „Nagy hiba lenne – és a magam részéről erre nem is vagyok hajlandó –, ha a demokrácia hívei átengednék a szó használatát olyan kormányzati formák elnevezésére, amelyek alapvető ismérvek szerint nem demokráciák. Ez a probléma nem kerülhető meg azzal, hogy ehhez a szememben oly’ értékes elnevezéshez jelzőket biggyesztenek. Normatív megfontolások miatt vetem el az illiberális demokrácia vagy a vezérdemokrácia kifejezéseket; károsnak tartom a használatukat” [Kornai, 2016: 1099].

nak, jelentősen beszűkült. A liberális demokrácia megroppanásához azonban nemcsak az új rendszert aktívan kiépítő politikusok járultak hozzá, hanem az egész társadalom, ami elfogadó a saját és a politikai osztály szabályszegő magatartásával kapcsolatosan, és mélységesen bizalmatlan a szűk környezetén kívüli világgal szemben.

A 2010 után megvalósuló központosítás következményeire és gyakorlatára jó példa az önkormányzati rendszer feladatainak és hatásköreinek átszivattyúzása a központi államigazgatás területére, az ott kialakított mamutszervezetekhez⁹. Ezek a lépések mind azonos célokat szolgálták: egyrészt a közsféra hatékonyságának a növelését, másrészt a közsféra feletti politikai kontroll megerősítését. Ezek közül az első cél megvalósítása kudarcot vallott, míg a második cél megvalósult ugyan, de súlyos mellékhatások mellett. Ennek megértésében nagy segítséget nyújtanak Kornai gondolatai a túlzott centralizációról.

Kornai kandidátusi disszertációjában vállalati interjúkra támaszkodva mutatja be, hogy a túlzott centralizáció végletesen felerősít olyan negatív tulajdonságokat, mint az öncélú növekedés, a költségérzékletlenség, a hatékonyság-veszteség, a lassú döntéshozatal mechanizmus, az innovációs képesség hiánya és a puha költségvetési korlát [Kornai, 1957]. Az újonnan létrehozott struktúrák mindezen tulajdonságokkal rendelkeznek, és nem csupán hatékonyságbeli veszteségeket okoznak, de a közszolgáltatások minőségére nézve is veszélyt jelentenek¹⁰. A kormányzat másik célja az ellenőrzés fokozása megvalósult, de ez a szakpolitika-alkotás minőségének romlásával járt, mivel a szakmai kompetenciák helyett a politikai lojalitás vált az elsődleges kiválasztási szemponttá¹¹. A magyar közsféra végletesen átpolitikálttá vált, gondoljunk akár a kormány megbízottakra, a közvetlenül a miniszter által kinevezett iskolaigazgatókra és kórházigazgatókra vagy az Állami Számvevőszékre. Ma is igaz, hogy „a központosítva megszervezett személyzeti-politika elsőrendűen fontos gazdasági tényezővé vált” [Kornai, 1957: 168].

Talán a történelmi tapasztalatai miatt Kornai volt az első, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a 2010-es választások után kiépülő rendszer közszektort érintő változásai – habár egyenként nem tűnnek radikálisnak – rendszerszinten vizsgálva jelentősen átalakítják a rendszerváltozás után létrejött politikai és gazdasági rendszert és abban visszafordíthatatlan változásokat hoznak létre [Kornai, 2011b, 2012]. A rendszerváltozás után a térség országai között talán leginkább decentralizált politikai rendszerrel rendelkező Magyarország 2010 és 2014 között a legcentralizáltabb közszférével rendelkező országgá vált

9 Ide tartozik a KLIK (Klebsberg Kunó Intézményfenntartó Központ), a fővárosi és megyei kormányhivatalok, a Magyar Nemzeti Levéltár vagy az EMMI (Emberi Erőforrások Minisztériuma).

10 Erre példa többek között a magyar közoktatás színvonala: a folyamatosan romló PISA eredmények jelzik, hogy a hatékonysággal nagyon súlyos problémák vannak, amelyek már a következő generációk jövőjét veszélyeztetik. A 2015-ös felmérés eredményeit ld. OECD [2016]. A túlzott központosítás azonban nem csak a közszolgáltatások eredményességét csökkentette, de a közigazgatási rendszerünk jogszerű működését is megroppantotta [Horváth – Józsa, 2016], miközben annak mérete – a kormányzati kommunikáció ellenére – folyamatosan növekszik: míg 2010-ben 317 ezren dolgoztak a közigazgatásban és rendvédelemben, addig 2016-ban már 472 ezren. (Lásd: KSH adatbázis, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli006.html. Letöltés ideje: 2017. október 6.)

11 A 2010 utáni Fidesz-KDNP kormányzat politikai kontrolljának radikális megerősödését és annak határait részletesen elemzi Hajnal és Csengődy [2014].

[Ágh, 2014; Horváth – Józsa, 2016]. A rendszerparadigma eszköztárának használatával jól kibontható és feldolgozható, hogy miért sikerült e rendszerek átalakítása a hatalom birtokosainak¹².

A harmadik Orbán-kormány hozzáállását a közsféra reformjához jól jellemezhetjük Kornai *A szocialista rendszer*-ben leírt „szabályozás tökéletesítése” fogalmával [Kornai, 1993: 417]. A folyamatosan észlelt problémák megoldására eszközölt változtatások sem nem mélyek, sem nem átfogóak, így az alaptulajdonságok nem változnak: a túlzott központosításból adódó problémák fennmaradnak, és a lépések a rendszer „konzerválását szolgálják” [Kornai, 1993: 587]¹³. Ebbe az irányba mutat az éppen bevezetés alatt álló végtelenen központosított ASP (Application Service Provider) rendszer is, amely az önkormányzatok belső folyamatainak (dokumentumkezelés, gazdálkodás stb.) teljes és folyamatos ellenőrzésére alkalmas [Hajnal – Rosta, 2016], és az is, hogy 2017-től újabb közigazgatási szervezeteket – központi hivatalokat – olvasztottak be minisztériumokba, vagy szüntettek meg¹⁴. A központosítás gerjeszti önmagát.

Az állami centralizációnak fontos kísérőjelensége a puha költségvetési szindróma elterjedése. Az önkormányzatok és az állami fenntartású intézmények, például kórházak krónikus eladósodása a világ minden országában megfigyelt és jól dokumentált probléma [Allers, 2015; Baskaran, 2017; Brekke – Siciliani – Straume, 2015; Padovano, 2014]. A puha költségvetési korlát fogalmát Kornai a szocialista gazdaság szervezeteinek tulajdonságait vizsgálva írta le, azonban e fogalom a kapitalista rendszerek működését is jellemzi [Kornai, 2014]. Lényege, hogy a kimentésre szoruló szervezet olyan impulzusokat kap, amelyek alapján azt feltételezheti, hogy egy másik szervezet, a kimentő, a hóna alá fog nyúlni, amikor csőd közeli helyzetbe kerül. E várakozás miatt módosítja viselkedését.

A puha költségvetési szindróma jelentőségét Magyarországon jól példázza Kornai [2014: 68-76] kötetében függelékként megjelent tanulmány, amelyben a szerző a magyar önkormányzatok 2006 után megtapasztalt gyorsuló ütemű eladósodásának okait vizsgálja.¹⁵ Bár további mélyebb elemzések szükségesek a végső következtetések levonására, azonban a statisztikai adatok alapján azt feltételezhetjük, hogy nem véletlenül adósodtak el nagyobb arányban a Fidesz-KDNP által vezetett települések. E mögött célzott és tudatos tervezés állt, hiszen nemcsak nagyobb mértékben adósodtak el, de

---

12 A magyar politikai rendszer és különösen a közigazgatási rendszerünk hagyományaihoz sokkal jobban illeszkedik a most kiépült központosított rendszer, mint a rendszerváltók által megalkotott decentralizált. Azt se felejtjük el, hogy a centralizáció megvalósításának idején a helyi önkormányzatok vezetőinek háromnegyede jobboldalinak tekintette magát, csupán 12 százalékuk vallotta magát baloldalinak, azaz értékrendjükből adódóan sem álltak ellen a Fidesz-KDNP kormányzat által megvalósított reformoknak [Péteri, 2015].

13 Erre példa többek között a Klebelsberg Kunó Intézményfenntartó Központ dekoncentrációja, vagy a Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség- és Szervezetfejlesztési Intézet feldarabolása 2015-ben. A szervezeti átalakítások érdemben nem módosították a rendszer működését, a központosítás mértéke változatlan maradt.

14 Az erről szóló jogszabályt ld.: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=195904.322901. Letöltés ideje: 2017. október 6.

15 A függelék Vasvári (2013) dolgozatán és publikusan elérhető információkon alapul.

„... a Fidesz-KDNP kötődésű önkormányzatok a tervezettnél lényegesen nagyobb mértékű konszolidációban részesültek” [Kornai, 2014: 72]. Az eladósodási folyamat végül – ahogy az a puha költségvetési korlát elméletéből levezethető – egy átfogó adósságrendezési folyamatba torkollott, amelyben a központi állam az összes önkormányzat adósságállományát átvállalta, miközben radikálisan csökkentette azok feladat- és hatáskörét, illetve finanszírozási autonómiáját. A központosítás melletti egyik érv pont az volt, hogy az önkormányzatok ne legyenek képesek még egyszer akkora adósságot felhalmozni, amely a működésüket veszélyezteti. Ennek igazságtartalma azonban erőteljesen megkérdőjelezhető, mivel a központosítás általában nem jelent megoldást a puha költségvetési korlát szindrómájával szemben [Ben-Bassat – Dahan – Klor, 2016]. Ezt az állítást támasztja alá, hogy 2015 és 2016 között megduplázódott az önkormányzati rendszer adósságállománya hazánkban, 105 milliárdról 205,5 milliárd forintra nőtt [Állami Számvevőszék, 2015].

Kornai, Maskin és Roland [2004] alaposan körbejárják annak kérdését, hogy mi motiválhatja a kimentő szervezetet akkor, amikor jelentős anyagi áldozatot vállalva kiment egy csődbe jutott másik entitást. Az általuk felsorolt motivációk alapján is világos, hogy a puha költségvetési korlát nem feltétlenül hátrányos a kimentő számára. A 2010 utáni kormányzati kimentési akciók is ezt támasztják alá. Bár az ilyen típusú kormányzati beavatkozások jelentős gazdasági áldozatokkal járnak, hisz a számlát az adófizetők állják, a kimentésről döntő kormányzat számára azonban komoly politikai haszonnal kecsegtetnek. A kimentő és a kimentett közötti kapcsolat ugyanis átalakul, és partneri viszonyból hierarchikus viszonyra válik. Ez még abban az esetben is igaz, ha a kimentést megelőzően is vertikális kapcsolat állt fenn közöttük. A puha költségvetési korlát hatalmi függőséget és alávetettséget eredményez a kimentendő szervezet számára. Amennyiben egy kormányzatnak a politikai hatalom maximalizálása a kizárólagos célja, úgy racionális, ha olyan körülményeket teremt, amelyben a különböző szektorokban működő szereplők közül minél több csőd közeli helyzetbe kerül, és kimentésre szorul. Ekkor a kimentő szerepében megjelenő kormányzat – alapvetően politikai szempontokat érvényesítve – először olyan döntéseket támogat, amelyek csőd közeli helyzetbe hozzák az adott területen működő szervezeteket, majd szelektív módon, alapvetően politikai lojalitásért cserébe, bizonyos szereplőket kiment [Rosta, 2015]¹⁶.

Napjaink Magyarországa jól leírható egy olyan fogalomrendszerrel, amelyet Kornai a szocialista rendszer vizsgálata révén fejlesztett ki. A túlzott központosítás problémái vagy a puha költségvetési korlát szindróma megjelenése azonban nem tekinthetőek magyar jelenségeknek, hanem az állami túlterjeszkedés velejáróinak. A 2008-ban kezdődött gazdasági világválságot követően a piacba vetett hit csökkent, és az állami beavatkozással kapcsolatos igények növekedtek¹⁷. Ahol ezek a beavatkozások az állam

---

16 Erre példa a bankokat sújtó különadó, amelynek hatására a magyar bankrendszer feltőkésítésre szorult a külföldi anyabankok részéről. Több bank esetében azonban az anyabank inkább részben, vagy teljesen átadta a magyar leányvállalata feletti tulajdonjogot a magyar államnak (lásd: Budapest Bank, Erste Bank, MKB Bank). Az állam ezután már saját érdekeit érvényesítve befolyásolhatja a bankok üzletpolitikáját, vagy hozzá lojális üzletemberek számára értékesítheti azokat.

17 Ezekről a trendekről összefoglalóan ír Voszka [2015].

gazdaságban betöltött szerepének tartós növekedésével jártak együtt, ott számíthatunk arra, hogy a Kornai által leírt jelenségek megjelennek.

ZÁRÁSKÉNT: KORNAI OKTATÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI

Kornai módszereinek alkalmazása fontos és releváns meglátásokhoz vezet napjaink talán legfontosabb kérdéseinek kutatásában. Az információs túltermelés időszakában az információk feldolgozására és rendszerezésére való képesség a tudás talán legfontosabb eleme: „a legnagyobb kihívás az értékes információk kiszűrése a parttalanak tűnő információözönből” [Hámori, 2015: 138]. Ahhoz, hogy erre valaki képes legyen, egyrészt gyakorlatra van szükség nagy mennyiségű információ feldolgozásában, másrészt kell egy mentális keret, amelyben a részinformációkat el lehet rendezni. Kornai módszertana és gondolkodása ennek a két készségnek a kialakításában bizonyul rendkívül hasznosnak.

A tömegképzés időszakában azonban nem lehetnek illúzióink azzal kapcsolatban, mit lehet, és mit nem lehet beilleszteni a képzésbe. A főáramú közgazdaságtan sikerének egy fontos titka, hogy a sztenderdizált modellek és módszerek jól illeszkednek a tömegképzés igényeihez. A formalizmus amerikai diadalának magyarázataként Colander és Landreth [2004] mutatnak rá arra, hogy az intézményi közgazdászok bonyolult modelljeit nem lehetett leszűkíteni a feleletválasztós kérdések szintjére, mivel a válaszok túl sokszor igénylik az 'attól függ' kitétel. Ilyen típusú következtetéseket kifejtős kérdésekben és önálló dolgozatban lehet elmondani. Több száz fő esetén ezek nehezen megvalósítható feladatok.

A gazdasági területeken jellemző tömegképzés ráadásul nem csupán az interdiszciplinaritást szorítja ki a képzésből. Amikor ebben a cikkben a bővebb perspektíva hiányáról értekezünk, tudatában vagyunk annak is, hogy a bolognai folyamat keretében jelentősen megvágták a matematikai, mikro- és makroökonómiai tárgyak számát [Zalai, 2014]. Az üzleti képzéssel való összemérés miatt ma már szinte minimális tudás is elégséges ezeken a területeken a gazdasági diplomához. Ha pedig nem ismerjük a területet, amit kritizálunk, meg sem értjük, miről szólnak a kritikák.

A leírt feltételek mellett Kornai beillesztése a tananyagba elsősorban az elit képzésekben tűnik reálisnak. Olyan képzésekben, ahol a késznek tekintett tudásanyag elsajátítása helyett az önálló kutatást, felfedezést, a kritikai gondolkodást és az eredetiséget díjazták. Ezekben megkerülhetetlen minta Kornai munkássága.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ágh A. (2014): „Bumpy Road of the Hungarian Administrative Reforms: From Political Over-Centralization to Public Policy Failures.” *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 13(4): 1115-1136.

- Állami Számvevőszék (2015): *Vélemény a 2016. évi költségvetésről. Vélemény Magyarország 2016. évi központi költségvetéséről szóló törvényjavaslatról*. 15094, T/4730/5, Budapest. <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/2015/15094j000.pdf?ctid=98>, Letöltve: 2017. október 6.
- Allers, M. A. (2015): „The Dutch Local Government Bailout Puzzle.” *Public Administration*, 93(2): 451-470.
- Baskaran, T. (2017): „Local Fiscal Policy after a Bailout: Austerity or Soft Budget Constraints?” *Economics of Governance*, 18(3): 209-238.
- Ben-Bassat, A. – Dahan, M. – Klor, E. F. (2016): „Is Centralization a Solution to the Soft Budget Constraint Problem?” *European Journal of Political Economy*, 45: 57-75.
- Benczes I. (2016): „From Goulash Communism to Goulash Populism: the Unwanted Legacy of Hungarian Reform Socialism.” *Post-Communist Economies*, 28(2): 146-166.
- Benczúr P. – Kézdi G. – Kondor P. – Valentinyi Á. (2013): „Javaslat a magyarországi közgazdasági doktori képzés korszerűsítésére.” *Közgazdasági Szemle*, 60(6): 722-732.
- Bishop, R. C. (2007): *The Philosophy of Social Sciences*. Continuum, London és New York.
- Blanchard, O. (2007): „An Interview with János Kornai.” in: Samuelson, P. és William A. B. (szerk.): *Inside the Economist's Mind: Conversations with Eminent Economists*. Blackwell Publishing, Malden, MA és Oxford
- Brekke, K. R. – Siciliani, L. – Straume, O. R. (2015): „Hospital Competition with Soft Budgets.” *The Scandinavian Journal of Economics*, 117(3): 1019-1048.
- Bourguignon, F. – Elkana, Y. – Pleskovic, B. (2007): *Capacity Building in Economics Education and Research*. World Bank, Washington DC.
- Colander, D. – Goldberg, M. – Hass, A. – Juseliu, K. – Kirman, A. – Lux, T. – Sloth, B. (2009): „The Financial Crisis and the Systemic Failure of the Academic Profession.” *Critical Review*, 21(2-3): 249-267.
- Colander, D. – Landreth, H. (2004): „Pluralism, Formalism and Academic Economics.” *Middlebury College Economics Discussion Paper No. 04/09*.
- Csaba L. (2014): *Európai közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dallago, B. (2004): „Comparative Economic Systems and the New Comparative Economics.” *The European Journal of Comparative Economics*, 1(1): 59-86.
- Djankov, S. – Glaeser, E. – Porta, L. R. – Silanes, F. P. – Shleifer, A. (2003): „The New Comparative Economics.” *Journal of Comparative Economics*, 31(4): 595-619.
- Farkas B. (2017): *Piacgazdaságok az Európai Unióban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gewirtz, J. (2017): „The Cruise That Changed China: What Zhao Could Teach Xi.” *Foreign Affairs*, 95(6): 101-109.
- Gyórfy D. (2007): „A közgazdaságtudomány oktatása és kutatása a feltörekvő régiókban.” *Közgazdasági Szemle*, 54(11): 1025-1031.
- Hajnal Gy. – Csengődi S. (2014): „When Crisis Hits Superman: Change and Stability of Political Control and Politicization in Hungary.” *Administrative Culture*, 15(1): 39-57.

- Hajnal Gy. – Rosta M. (2016): „A New Doctrine in the Making? Doctrinal Foundations of Sub-National Governance Reforms in Hungary (2010-2014).” Megjelenés alatt: *Administration & Society*, Doi: 10.1177/0095399715626202.
- Hámori B. (2015): „A Barnaby Rich-szindróma a XXI. században: a figyelem, mint szűkös jószág.” *Köz-gazdaság*, 10(3): 127-143.
- Horváth M. T. – Józsa Z. (2016): „Az államigazgatás helyi és területi szervei: koncentráció és koncentrátum.” in: Jakab A. – Gajduschek Gy. (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, Budapest
- Kim, B-Y. (2012): „The Studies of Economic Systems and Institutions: Some Views on Future Directions.” *The Journal of Comparative Economic Studies*, 7: 11-21.
- Kornai J. (1957): *A gazdasági vezetés túlzott központosítása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kornai J. (1993): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG Kiadó, Budapest.
- Kornai J. (1999): „A rendszerparadigma.” *Közgazdasági Szemle*, 46(7-8): 585-599.
- Kornai J. (2003): „Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében: gondolatok a Collegium Budapest ‚Honesty and Trust’ kutatásának alapján.” *Beszélő*, 8(6): 20-29.
- Kornai J. (2005): *A gondolat erejével: rendhagyó önéletrajz*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kornai J. (2006): „A társadalomtudományok elkülönüléséről és együttműködéséről.” *Közgazdasági Szemle*, 53(11): 949-960.
- Kornai J. (2011a): *Gondolatok a kapitalizmusról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kornai J. (2011b): „Számvetés.” *Népszabadság*, január 6.
- Kornai J. (2012): „Központosítás és kapitalista piacgazdaság.” *Népszabadság*, január 6.
- Kornai J. (2014): *A puha költségvetési korlát*. Kornai János válogatott munkái IV. kötet. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Kornai J. (2015): „Az összehasonlító gazdaságtan és a „tranzitológia” jövője.” *Köz-gazdaság*, 10(3): 145-154.
- Kornai J. (2016): „Még egyszer a „rendszerparadigmáról.” Tisztázás és kiegészítések a poszt szocialista régió tapasztalatainak fényében.” *Közgazdasági Szemle*, 63(10): 1074-1119.
- Kornai J. – Maskin, E – Roland, G. (2004): „A puha költségvetési korlát I.” *Közgazdasági Szemle*, 51(7): 608-624.
- McCallum, B. (2007): „An Interview with Robert E. Lucas Jr.” in: Samuelson, P. – William A. B. (szerk.): *Inside the Economist’s Mind: Conversations with Eminent Economists*. Blackwell Publishing, Malden, MA és Oxford
- OECD (2016): *PISA 2015: PISA results in focus*. OECD, Paris.
- Padovano, F. (2014): „Distribution of Transfers and Soft Budget Spending Behaviors: Evidence from Italian Regions.” *Public Choice*, 161(1-2): 11-29.
- Péteri G. (2015): „Helyi autonómia. Felejtjük el?” *Új Magyar Közigazgatás*, 8(1): 11-22.
- Rosta M. (2015): „Introduction of Soft Budget Constraint to Analyze Public Administration Reforms. Some Evidence from the Hungarian Public Administration Reform.” *MPRA Paper No. 68473*.
- Samuelson, P. – William A. B. (2007): *Inside the Economist’s Mind: Conversations with Eminent Economists*. Blackwell Publishing, Malden, MA és Oxford.

- Száz J. (2015): „A PKK-szindróma napjainkban. Szélgjegyzetek Kornai János legújabb gyűjteményes kötetéhez.” *Magyar Tudomány*, 176(1): 75-86.
- Tardos K. (2015): „A történelem kereke gyorsabban forgott, mint ahogy az én tollam haladt: interjú Kornai Jánossal.” *Köz-gazdaság*, 10(1): 7-50.
- Vasvári (2013): Az önkormányzatok 2011. évi gazdálkodása adósságszolgálatuk kiszorító hatásának tükrében. *Pénzügyi Szemle*, 58(3): 310-335.
- Voszka É. (2015): „Államosítás, privatizáció és gazdaságpolitika – a főirány széttöredezése.” *Közgazdasági Szemle*, 62(7-8): 717-748.
- Zalai E. (2014): „Köz-gazdaságtudomány és gazdálkodástudomány.” *Magyar Tudomány*, 175(8): 902-905.